

До 80-річчя від дня народження академіка НАН України Валерія Миколайовича Єремєєва

12 січня 2022 р. виповнилося б 80 років Валерію Миколайовичу Єремєєву, видатному вітчизняному океанологу, академіку НАН України, доктору фізико-математичних наук, професору, заслуженому діячеві науки та техніки України. На жаль, 31 жовтня 2020 р. на 79-му році він пішов із життя.

Протягом останніх більш ніж сорока років наша тісна наукова співпраця з Валерієм Миколайовичем у галузі морських досліджень переросла у близькі дружні стосунки. Нижче постараємося поділитися своїми спогадами про цього відомого вченого, талановитого керівника і просто чарівну і дотепну людину, що мала широку наукову ерудицію та дивовижну комунікабельність.

Коротко зупинимося на його біографічних даних, які ми запозичили з публікацій [65-річчя..., 2007; Спогади..., 2020; Пам'яті..., 2020; Щипцов, 2021].

Народився Валерій Миколайович 12 січня 1942 р. у Саратові, а всі його повоєнні дитячі та шкільні роки пройшли в Ростові-на-Дону. У 1959 р. він вступив на фізичний факультет Ростовського державного університету (РДУ), який закінчив у

1964 р. При підготовці цієї статті ми з великою цікавістю ознайомилися в інтернеті з електронним варіантом книги спогадів випускників 1964 р. фізичного факультету РДУ [Спогади..., 2020]. У цій книзі його однокурсник Михайло Шварцман (фото 2) наводить виключно змістовну та чітку характеристику Валерія Миколайовича: «Валера — комунікабельний, море чарівності, дотепний. Вже в ті роки добре знається на людях. Його оцінки людей були точними, прогноз подій виявлявся вірним. Спеціалізувався з ядерної фізики. Після закінчення РДУ з дружиною Любою Єремєєвою (фото 3) «направили свій човен» до Севастополя».

Зі своєю майбутньою дружиною Валерій Миколайович навчався на одному курсі, а перед закінченням університету 4 березня 1964 р. вони відсвяткували весілля та поїхали до Севастополя. Слід зазначити, що Валерій Миколайович після закінчення РДУ був рекомендований до аспірантури. Але завдяки зустрічі із співробітником Морського гідрофізичного інституту (МГІ) В.М. Маркеловим, який приїхав до РДУ з метою підібрати кадри талановитої молоді для відділу ядерної гідрофізики МГІ, зробив свій вибір на користь останнього. З цього часу протягом півстоліття доля Люби та Валерія Єремєєва була пов'язана із Севастополем.

МГІ зустрів їх досить привітно, спочатку вони жили в комунальній квартирі на березі Стрілецької Бухти. Валерій Миколайович до призову до армії працював у групі мас-спектроскопії. Після закінчення термінової служби матросом-підводником Чорноморського флоту він у 1968 р. вступив до аспірантури МГІ за спеціальністю «фізика моря» до акад. АН УРСР Б.А. Нелепо.

Після успішного захисту в Інституті океанології імені П.П. Ширшова кандидат-

Фото 2. Валерій Єремєєв та Михайло Шварцман 7 листопада 1960 р. [Спогади..., 2020].

Фото 3. Люба та Валера Єремєєві у Севастопольській бухті (1977 р.) [Спогади..., 2020].

ської дисертації «Особливості прецизійного мас-спектрометричного ізотопного аналізу кисню води та деякі питання розподілу ^{18}O у водах Атлантичного океану» Валерій Миколайович у 1975 р. був затверджений на посаду вченого секретаря МГІ у віці 33 років. Ще п'ять років (1980—1985) він працював на посаді заступника директора МГІ з наукової роботи та у 43 роки став на чолі Інституту. Слід гадати, що у попередній період він пройшов чудову школу наукового менеджменту у двох великих організаторів вітчизняної науки, видатних вчених, академіків АН УРСР О.Г. Колесникова та Б.А. Нелепо. У ці роки в МГІ суттєво посилилися роботи еколого-океанологічної спрямованості, дослідження з динаміки складних морських систем, супутникової гідрофізики, чисельного моделювання ди-

наміки морського середовища, інформаційного супроводу досліджень Світового океану.

Нам складно виділити найважливіше та значуще, внесене у діяльність МГІ Валерієм Миколайовичем на посаді директора. Колеги Валерія Миколайовича впевнено стверджують, що саме йому належать стратегічна, по-справжньому революційна ідея створення інтегрованої міждисциплінарної системи спостережень Чорного моря, концепція розвитку основних напрямків хімічної та оперативної океанографії, важливий внесок у розробку ідеології моделювання еколого-економічних систем, використання принципів широкої міжнародної наукової кооперації для вирішення питань дослідження та сталого використання прибережних акваторій та ресурсів Чорноморського басейну тощо [65-річчя..., 2007].

Безпосередньо наукові інтереси Валерія Миколайовича охоплювали експериментальну та ядерну гідрофізику, геофізичну гідродинаміку, гідрохімію та біогеохімію океану, інформатику та морську екологію. Він заклав наукову основу для подальшого розвитку ізотопної океанографії та зробив вагомий внесок у розробку морських інформаційних технологій.

Незважаючи на адміністративну зайнятість, Валерій Миколайович брав активну участь у проведенні експедиційних досліджень в Атлантичному, Індійському та Тихому океанах. На окрему увагу заслуговує його участь у 19-му рейсі НДС «Академік Вернадський» в Індійський океан (1978—1979). Комплексний характер експедиційних досліджень зумовив участь у цьому рейсі великої групи працівників МГІ. На другому етапі рейсу він виконував обов'язки заступника начальника експедиції [Тумаров, 2001].

Валерій Миколайович сформував новий науковий напрям — «оперативна океанологія», предметом якого є методи та засоби комплексних досліджень стану та динаміки складних морських систем з метою прогнозування їх мінливості під впливом природних та антропогенних факторів та

розробки технологій сталого використання морського середовища та ресурсів, а також теорії та методів моделювання морських еколого-економічних систем з метою інтегрованого управління прибережними зонами [Безбородов, Єремєєв, 1984].

У 1988 р. Валерій Миколайович успішно захистив в Інституті геофізики ім. С.І. Субботина докторську дисертацію «Океанографічні трасери: моделювання динаміки, параметризація перенесення, практичні програми» за спеціальністю «геофізика фізика моря». Його найбільш значущими результатами в цій галузі є опис динаміки міжрічної та сезонної мінливості характеристик сірководневої зони Чорного моря, шару взаємодії кисню та сірководню, впливу різних фізико-хімічних та гідродинамічних факторів на міграцію та перерозподіл елементів основного сольового та мікроелементного складу вод на шельфі і в глибинах Чорноморського басейну [Єремєєв, Іванов, 1987]. Результати цих досліджень у 1989 р. були відзначені премією АН УРСР ім. акад. В.І. Вернадського в галузі геології, геохімії, геофізики та гідрохімії.

З 1982 по 1992 рр. Валерій Миколайович керував Радянсько-Гвінейською програмою досліджень у галузі океанографії, геліофізики, геології та геофізики у побудованому Радянським Союзом великому науково-дослідному центрі (НДЦ) у Конакрі (Гвінея). Валерій Миколайович приділяв особливу увагу участі спеціалістів геолого-геофізичного профілю у дослідженнях, що проводяться у центрі (фото 4). Ми мали змогу неодноразово зустрічатися з ним у Конакрі. Слід зазначити, що в 1987 р. у Центрі була проведена школа-семинар з морської геології для фахівців із країн Західної Африки по лінії ЮНЕСКО, в рамках якої на НДС «Професор Колесніков» ми проводили практичні заняття з експериментальних забортних геолого-геофізичних досліджень на шельфі Гвінеї. Згадується також наш переліт разом із Валерієм Миколайовичем у Конакрі з нагоди завершення робіт українських фахівців у центрі у 1992 р. Він переживав із цього приводу та казав, що час роботи у

Гвінеї був одним із найщасливіших у його житті, а трепетне ставлення до Африки зберіглося у нього назавжди.

На особливу увагу заслуговує період із життя Валерія Миколайовича в дев'яності роки минулого століття, який був не простим для української науки: економічні негаразди, фінансові труднощі утримання потужного на той період науково-дослідного флоту НАН України, масовий відхід з науки талановитої молоді тощо. У цей складний період його благі наміри використати отриманий в результаті передачі наукових судів у довгострокову оренду приватним комерційним структурам прибуток для виконання разових експедиційних досліджень у якійсь мірі заповнювали фінансовий дефіцит. Однак мізерність закладеної орендної плати, невиконання договірних зобов'язань орендарями та їх часта зміна призвели лише до тривалих судових розглядів. До того ж Валерій Миколайович неодноразово був об'єктом нападок та загроз фізичного насильства з боку кримських злочинних угруповань. В результаті МП НДС «Михайло Ломоносов», «Академік Вернадський» і «Професор Колесніков», які залишилися в розпорядженні, були передані в довгострокову оренду комерційним структурам, що практично призвело до їх втрати.

Разом з тим треба віддати належне Валерію Миколайовичу, який все ж таки зумів провести МП крізь фінансову нестабіль-

Фото 4. Валерій Миколайович поруч із урядовцем Гвінеї під час проведення школи-семинару з морської геології для фахівців із країн Західної Африки по лінії ЮНЕСКО (Конакрі, 1997).

ність і зберегти його як науковий центр світового рівня за спектром досліджень та рівнем міжнародних наукових програм. У 1991 р. Валерію Миколайовичу було надано вчене звання професора, наступного року його було обрано член-кор. НАН України за спеціальністю «хімічна океанографія», а у 1997 р. — першим академіком НАН України за спеціальністю «океанологія».

У 1999 р. Валерій Миколайович очолив створений за його ініціативою Океанологічний центр НАН України. Почалася копітка робота з розробки єдиної концепції оптимального використання науково-технічного потенціалу інститутів морського профілю в моніторингу стану морського середовища. Але саме у грудні цього року президент НАН України Б.Є. Патон наполегливо просить Валерія Миколайовича тимчасово, до проведення виборів, прийняти керівництво Інститутом біології південних морів ім. А.О. Ковалевського (ІнБПДМ). Можна лише здогадуватися, наскільки складним було для нього рішення тимчасово очолити найстарішу гідробіологічну наукову установу східної Європи, відмінну від його наукових інтересів. Але, як відомо, немає нічого більш постійного, ніж тимчасове. У січні 2000 р. були оголошені вибори директора ІнБПДМу, потім у березні Президія НАН України ухвалила відкласти вибори ще на рік і дати можливість Валерію Миколайовичу як одному з найкращих директорів інститутів у системі НАН України вирішити проблеми, що накопичилися в ІнБПДМі. Треба сказати, що йому вдалося досить швидко досягти збільшення бюджетного фінансування та зайнятися плануванням експедиційних досліджень ІнБПДМу у рамках майбутньої Морської програми НАН України. У наступні роки Інститут брав участь у різноманітних академічних програмах Відділення загальної біології та Відділення наук про Землю НАН України. В Інституті з'явилися проекти щодо програм ЮНЕСКО, а також щодо Рамкових програм Євросоюзу. ІнБПДМ став одним із лідерів у міжнародній співпраці серед інститутів Відділення загальної біології НАН України.

У 2007 р. з метою вивчення ресурсних можливостей Азово-Чорноморського басейну Президією НАН України було затверджено цільову програму наукових досліджень «Комплексні біоресурсні, гідрофізичні та геолого-геофізичні дослідження морського середовища, перспективних нафтогазових структур та картування розподілу газогідратів в акваторії Чорного та Азії. Програма, яку ініціював та очолив Валерій Миколайович, передбачала поновлення регулярних морських експедиційних досліджень на НДС «Професор Водяницький». Проте вік і довгострокова оренда згубно позначилися на технічному стані судна. Його ремонт тривав три роки. У 2010 р., після завершення капітального ремонту та більш ніж 15-річної перерви на НДС «Професор Водяницький» вдалося відновити комплексний моніторинг стану морського середовища та вивчення ресурсної бази Азово-Чорноморського басейну. У вирішенні цієї складної проблеми особлива роль належала Валерію Миколайовичу. Що стосується нашого Інституту, то завдяки виключно його допомозі та технічному сприянню на НДС «Професор Водяницький» було обладнано сучасним морським геофізичним комплексом у складі 4 модульних лабораторій: сейсмометрії, геотермії, гравіметрії та магнітометрії.

Доречно зазначити, що Валерій Миколайович протягом 2007—2013 років був науковим керівником морських цільових комплексних програм з вивчення та прогнозування динаміки морського середовища та ресурсів Азово-Чорноморського басейну. У рамках цих програм протягом 2010—2013 років на НДС «Професор Водяницький» у Чорному морі було проведено близько 10-ти комплексних геолого-геофізичних експедицій, які сприяли реалізації як фундаментальних проблем глибинної будови та еволюції літосферного сегмента Азово-Чорноморського басейну, так і прикладних досліджень закономірностей розподілу в ньому корисних копалин методів їх прогнозу, пошуку та розвідки [Гожик та ін., 2016].

Після кожного рейсу НДС «Професор

Водяницький» у затишному директорському кабінеті Валерія Миколайовича з видом на Севастопольську бухту за чашкою «чаю» проходили обговорення виконаних досліджень (фото 5). Він глибоко вникав у суть питань, що обговорювалися, толерантно і доброзичливо ставився до наших пропозицій щодо розподілу фінансових коштів при організації різнопланових морських експедиційних досліджень. Ми завжди будемо з вдячністю пам'ятати величезну допомогу та сприяння Валерію Миколайовичу в організації та проведенні у ці роки спеціалізованих геолого-геофізичних спостережень у Чорному морі.

Розроблені під керівництвом Валерія Миколайовича теоретичні основи, методи та засоби глобальної океанографічної системи спостереження склали фундамент відповідних програм Міжурядової

океанографічної комісії (МОК) ЮНЕСКО та деяких країн Чорноморського басейну. З 1994 р. Валерій Миколайович є членом Національної комісії України у справах ЮНЕСКО МЗС України, а з 1997 р. протягом 20 років він був представником України у Виконавчій раді МОК ЮНЕСКО (фото 6). Крім того, у різні роки він був членом та головою Чорноморського регіонального комітету та Керівного комітету Глобальної системи спостережень для Чорного моря МОК ЮНЕСКО. Віддаючи належне видатному внеску Валерія Миколайовича у розвиток морських наук та технологій, у 2011 р. МОК ЮНЕСКО нагородила його пам'ятною медаллю (фото 7). Міжнародну діяльність Валерія Миколайовича детально висвітлено у статті О.А. Щипцова (2021).

У 2014 р. внаслідок анексії Росією Крим-

Фото 5. Обговорення підсумків геолого-геофізичних, гідрохімічних та біологічних досліджень 69-го рейсу НДС «Професор Водяницький» у Чорному морі (Севастополь, 2011). Зліва направо: начальник експедиції, директор ДНУ «Відділення морської геології та осадового рудоутворення НАН України», акад. НАН України С.Ф. Шнюков, капітан НДС «Професор Водяницький» В.Г. Тінініка, заступник начальника експедиції В.П. Коболєв (Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України), директор ІнБПДМу, акад. НАН України В.М. Єремєєв, заступник начальника експедиції А.С. Кузнецов та член-кор. НАН України О.Б. Полонський (МГІ), заст. директора ІнБПДМу Ю.М. Токарев.

ської автономії із підпорядкування НАН України вийшов Інститут біології південних морів ім. А.А. Ковалевського. Це був другий важкий період у житті Валерія Миколайовича та його сім'ї. Деякий час він залишався директором Інституту, а у 2015 р. ухвалив непросте мужнє рішення — переїхати на постійне проживання до Києва. Останнє не могло не позначитися на стані його здоров'я. Проте він продовжував працювати радником при дирекції Відділення морської геології та осадового рудоутворення, а згодом — Наукового гідрофізичного центру НАН України.

В цей час Валерій Миколайович, як голова Міжвідомчої координаційної ради з питань морських досліджень МОН та НАН України, багато та плідно працював над реалізацією національних інтересів України у сфері морської діяльності. Він брав активну участь в організації та проведенні різноманітних наукових семінарів та конференцій. Зокрема, він головував на науково-практичній конференції «Морські дослідження та технології в Україні: стан та перспективи розвитку», що проходила у листопаді 2016 р. в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечнікова (фото 8).

19 жовтня 2017 р. Валерій Миколайович програмним вступним словом відкрив у Великій конференц-залі НАН України науково-практичний семінар «Міжнародне співробітництво у галузі морських наукових досліджень — важливий чинник розвитку чорноморських регіональних проектів МОК ЮНЕСКО та Європейського Союзу» (фото 9).

Валерій Миколайович — автор більш ніж 500 наукових праць, серед яких 15 монографій та 3 атласи Азово-Чорноморського басейну. Серед його учнів — академік, 7 докторів наук і понад 20 канд. наук. У 2007 р. його наукові та науково-організаційні досягнення були відзначені орденом України «За заслуги» III ступеня.

Людина рідкісних душевних якостей, романтик, прекрасний чоловік та дбайливий батько двох дочок. На окрему увагу заслуговує дружина Валерія Миколайовича.

Фото 6. Акад. НАН України В.М. Єремєєв (у центрі) на засіданні виконавчої ради МОК ЮНЕСКО (Париж, 1997).

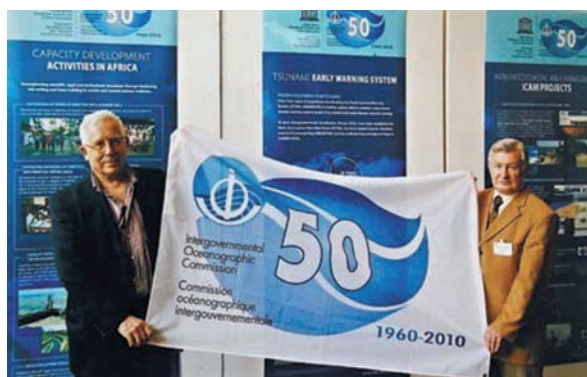

Фото 7. Акад. НАН України В.М. Єремєєв (праворуч) під час нагородження пам'ятною медаллю з нагоди 50-річчя МОК ЮНЕСКО за вагомий внесок у розвиток світової океанографії (Париж, 2011).

Любов Володимирівна, виключно скромна, інтелігентна та витончена жінка, протягом 55 років була відданим вірним другом, помічницею та соратницею у всіх його наукових та організаційних починаннях. Крім того, Любов Володимирівна як професіонал високого класу зробила значний внесок у вивчення гідрохімії Чорного моря, про що красномовно свідчать численні наукові публікації.

Слід також відзначити дивовижну скромність Валерія Миколайовича, про що може свідчити наступний епізод наших взаємин. У січні 2002 р. ми з подружжям відпочивали на південному узбережжі Криму. 12 січня вирішили без попереднього погодження приїхати до Севастополя та привітати Валерія Миколайовича з 60-річним ювілеєм. Наш несподіваний візит не

Фото 8. У президії науково-практичної конференції «Морські дослідження та технології в Україні: стан та перспективи розвитку» (Одеса, 2016). У центрі голова оргкомітету, акад. НАН України В.М. Єремєєв.

Фото 9. Учасники науково-практичного семінару «Міжнародне співробітництво у галузі морських наукових досліджень — важливий чинник розвитку чорноморських регіональних проектів МОК ЮНЕСКО та Європейського Союзу» (Київ, 2017). Валерій Миколайович у першому ряду крайній праворуч.

увінчався успіхом. Валерій Миколайович цього дня, щоб убезпечити себе від вислуховування вітальних промов, відключив усі телефони і залишився поза зоною досяжності.

Валерій Миколайович був втіленням інтелігента 21-го століття: громадянина, вченого та сім'янина. Він відрізнявся по-

чуттям такту талановитого керівника у спілкуванні з колегами, ретельністю та виваженістю прийнятих рішень, здатністю до сприйняття нового, що у поєднанні із заavidною працездатністю здобуло йому неприховану повагу друзів та колег. Світла пам'ять про Валерія Миколайовича назавжди збережеться у наших серцях.

В.І. Старостенко, В.П. Коболєв

Список літератури

- 65-летие академика Национальной академии наук Украины Валерия Николаевича Еремеева // Морський екологічний журнал, № 1, Т. VI. 2007. С. 17—19.
- Безбородов А.А., Еремеев В.Н. Физико-химические аспекты взаимодействия океана и атмосферы. Киев: Наукова думка, 1984. 190 с.
- Воспоминания физиков 1964 г. выпуска Ростовского Государственного Университета (о времени и о себе). Ростов-на-Дону, 2020 г.
- Гожик П.Ф., Еремеев В.Н., Коболєв В.П., Щипцов А.А. Комплексные междисциплинарные исследования Азово-Черноморского бассейна: итоги и перспективы // Геология и полезные ископаемые Мирового океана, 2016, № 2. С. 5—15.
- Еремеев В.Н., Иванов Л.М. Трассеры в океане: параметризация переноса, численное моделирование динамики. Киев: Наукова думка, 1987. 142 с.
- Памяти Валерия Николаевича Еремеева (12.01.1942—31.10.2020) // Морской биологический журнал, 2020, том 5, № 4, с. 112—117. <https://mbj.marine-research.org>.
- Тумаров А.А. Морской гидрофизический институт. Корабли и люди: страницы истории. Севастополь: ЭКОСИ/Гидрофизика, 2001. 214 с.
- Щипцов О.А. Спогади про міжнародну наукову діяльність видатного вченого-океанолога академіка НАН України В.М. Єремєєва // Вісн. НАН України, 2021, № 10. С. 70—74.